

ВІДГУК

**офіційного опонента, доктора філософських наук, професора
Сауха Петра Юрійовича
про дисертацію Філоненка Олександра Семеновича
«Євхаристійна антропологія: критичний аналіз»,
подану на здобуття наукового ступеня
доктора філософських наук
за спеціальністю 09.00. 14 – богослов'я**

Дисертаційне дослідження О. С. Філоненка «Євхаристична антропологія: критичний аналіз» присвячена надзвичайно актуальній й затребуваній сьогодні проблемі духовного виміру буття людини в умовах його «розірваності» і нецілісності. Йдеться найперше про трагічність досвіду ХХ століття, яке робило ставку на людський активізм й породило антропологічну катастрофу в результаті ідеологічних практик, як визначає їх дисертант, «практик розлюднення». Сама постановка проблеми не є новою. У світовій богословській думці, в контексті трагічного історичного досвіду ХХ століття здійснювалися й здійснюються спроби його осмислення (Голокост, Аушвіц, Голодомор тощо). Теж саме можна сказати й про філософські розвідки, які спрямовані на новий антропологічний поворот, пов'язаний зі шляхом виходу через пошуки «нової людяності» та відродженої людської гідності. Але й перед богослов'ям, й перед сучасною філософією важливим залишається репрезентувати модель історичної пам'яті (якою б вона не була за змістом) без наповнення ненавистю і прагненням помсти, а навпаки була пронизана надією, милосердям і любов'ю.

В цьому контексті, представлене дослідження пропонує переконливі концепції феноменології дару і феноменологію вдячності як основу «євхаристичної антропології», яка здатна, на переконання дисертанта, сконструювати нову «культурну чутливість» людини ХХІ століття, що розчарувалася в проектах модернізму та постмодернізму.

Наукова новизна дисертаційної роботи полягає у тому, що в ній вперше здійснено цілісний аналіз «євхаристичної антропології» як напрямку

богословської комунікативної антропології, що дало можливість розглянути антропологічну ситуацію в сучасній культурі, особливості християнської постатеїстичної релігійності та богословські перспективи в сучасному академічному й педагогічному просторі.

Перший розділ «Нова культурна чутливість та евхаристійна антропологія» представляє ґрунтовний аналіз стану наукової розробки теми та обрані теоретико-методологічні засади дисертаційної роботи. Зокрема йдеться про «концепцію дару» в феноменології кінця ХХ століття (Е. Левінас, Ж. Дерріда, Ж.-Маріон, Д. Капуто та ін.); дослідницькі парадигми сучасної гуманітаристики, що приходять на зміну постмодернізму й сигналізують про появу нової чутливості в ХХІ столітті в сферах філософії науки («соціологія знання», П. Фейєрабенд, А. Бадью), культурологію (Ю. М. Лотман, М. Ямпольський, Ф. Р. Анкерсміт), богослов'я (Д. Капуто, Ж. Дерріда, С. С. Хоружий, «радикальна ортодоксія», богословський поворот у французькій феноменології, Х. У. фон Бальтазар, митрополит Пергамський Іоанн Зізіулас, митрополит Сурозький Антоній, С. С. Аверинцев, Д. Харт, Дж. П. Манусакіс); концепцію «мінімальної релігії» (М. Епштейн) тощо. Такий широкий діапазон наукових теорій різних галузей знань уможливив комплексний аналіз евхаристійного начала богослов'я «зустрічі» та спілкування з Іншим, а також можливість розкриття богослов'я як евхаристійної герменевтики, що поєднує присутність і розуміння.

Другий розділ «Присутність Іншого: етична вимога й естетична пропозиція» представляє філософський і богословський контексти евхаристійної антропології, зокрема філософію Іншого Е. Левінаса та феноменологію дару Ж.-Л. Маріона, які виступають як етичний та естетичний зрізи розуміння проблеми присутності Іншого. Левінасівська філософія Іншого розкривається в контексті постатеїстичної культури присутності з її так званим «богослов'ям вразливості» і «богослов'ям спілкування» митрополита Іоанна Зізіуласа, що спрямовує богоспілкування і мислення про Бога в простір мислення про Іншого. Так би мовити, «рана» проблеми Іншого у постатеїстичному суспільстві, на думку О. С. Філоненка, може стати живильною, зцілюючою раною, якщо богослов'я

зможе віднайти відповіді на неї саме в християнській перспективі. Поєднання філософії Іншого з «богослов'ям вразливості», на думку дисертанта, здатне запропонувати антропологічні умови культури пам'яті після катастроф ХХ століття і подолати практики тоталітарного розлюднення. Адже на сьогодні перед людством постають дві культури та дві відповідальності, зокрема: культура приборкання викликів із відповідальністю як захистом та культура присутності Іншого з відповідальністю як готовністю відповідати, пов'язана з «часом надії» як часом справ, що перевищують виміри людського життя.

Третій розділ «Зустріч з Іншим: богослов'я спілкування та євхаристійна антропологія» розкриває основні риси євхаристійної антропології в її зв'язку з богослов'ям спілкування у зіставленні з православним богослов'ям митрополита Іоанна Зізіуласа і католицьким богослов'ям Л. Джуссані. Тут здійснюється порівняльний аналіз софіологічного богослов'я із традицією неопатристики, для якої філософсько-богословським джерелом є аналіз зустрічі з Іншим та із православним «богослов'ям спілкування» ХХ століття (мати Марія Скобцова, отець Микола Афанасьєв, митрополит Сурозький Антоній, отець Олександр Шмеман, С. С. Аверинцев, отець Олександр Мень, отець Георгій Чистяков, В. В. Бібіхін та ін.). При цьому складний взаємозв'язок філософської і богословської думки репрезентовано дисертантом на прикладі філософії С. Л. Франка.

Здійснивши аналіз «богослов'я зустрічі» митрополита Антонія Сурозького, який осмислював досвід зустрічі з Іншим у контексті від катастрофічного досвіду еміграції до перевідкриття віри й Церкви у зустрічі з Христом, дисертант акцентує на його ключових богословських вузлах, а саме: зустрічі, вразливості, ликуванні, гідності людини, солідарності, відкритості Церкви світу, христоцентричній педагогіці. «Педагогіка благоговіння» митрополита Антонія Сурозького, наголошує О. С. Філоненко, передбачає служіння священника і педагога не в передачі знань, а в розділенні Присутності. Апостольський заклик «іди й дивися» був для нього виховною вимогою, яку він реалізовував у своєму житті та який спрямовував до досвіду співрозмовника.

Четвертий розділ дисертаційної роботи «Пізнати Іншого: теоестетика та євхаристійна антропологія» комплексно представляє форми присутності реальності й Іншого і пов'язані із ними шляхи і мови суб'єктивації (гімн і дискурс хвали). Тут євхаристійна антропологія порівнюється з теоестетикою Х. У. фон Бальтазара та з теоестетичним поворотом у європейському богослов'ї. Дисертантом відзначається, що якщо постмодерністська культура робить спроби захистити від викликів насильства, то культура присутності прагне розчутити поклик піднесеного як форму присутності, яка відкриває реальність поза мовою, закликає до вільної відповіді, котра розкриває людяність того, хто відповідає. Він акцентує, що євхаристійна антропологія починається з прекрасного як форми присутності Іншого, яка визначається поверненням у центр культури Краси як поклику-дару, у відповіді-вдячності, в контексті якої розкривається нова суб'єктність: людина, яка дякує.

В п'ятому розділі «Подія Іншого і спілкування: теодрама і євхаристійна антропологія» дисертант аналізує перехід від визнання епіфанії Іншого до слідування за його дією через свідчення, а «богослов'я спілкування» розкриває як теодраму в контексті філософії драми отця Ю. Тішнера і теодраматичного богослов'я Х. У. фон Бальтазара. У пропозиції «антропологізації хореографії» (А. Волинський) дисертант вважає, що спасительний заклик Святої Трійці до людини є закликом до участі в пери-хоресисі любові, де хореґосом виступає сам Святий Дух. А сотеріологічною та пневматологічною дисципліною, що розкриває різноманітні форми такого ликування-причетності, є хореографія, яка дозволяє представити першу форму теодрами, що являє собою відповідь людини на епіфанію Краси. Філософія драми розкриває антропологію спілкування, в якій людина, для свого пробудження і перетворення теоестетичним відношенням із «втраченим раєм» проявляє себе в «спантеличуючих і несподіваних» зустрічах, плодом яких є надія.

В шостому розділі «Подія Іншого і культура: теологіка й євхаристійна антропологія» дисертантом окреслені культурні наслідки євхаристійної антропології, пов'язані з практиками узгодження свідчень у контексті формування

спільноти й трансформації сучасної культури та розкривається сутність євхаристійної антропології в поєднанні з теоестетикою, теодрамою. Поряд з цим акцентується, що людина на периферії розпочинає свій шлях подолання самотності з прохання-молитви про вразливість і мужність, а терпіння не є пасивним стримуванням від сумнівних дій, а проявляється як християнська праця, дія з перетворення насильства і війни в мир. У житті на периферії нова людина народжується через прохання про вразливість, хоробрість й терпіння, що перетворює війну в мир. Тут метафора «саду» дозволяє розуміти в культурі присутності людину як садівника, здатну у відповідь на заклик присутності Іншого обробляти світ як сад через культуру причетності-примирення.

Однак, не дивлячись на актуальність та фундаментальність дослідження, воно має, на жаль, ряд дискусійних не до кінця аргументованих тверджень й недоліків.

По-перше, на нашу думку, в дослідженні, зокрема в формулюванні й обґрунтуванні самого поняття «євхаристійної антропології» як напрямку богословської комунікативної антропології, варто було більше спиратися на тексти Святого Письма як первісне джерело. Не заперечуємо, біблійні тексти приводяться в окремих розділах роботи, але вони переважно ілюструють думки сучасних богословів, на які покликається дисертант.

По-друге, вважаємо, що у дисертаційному дослідженні не належним чином використано праці польського феноменолога отця Юзефа Тішнера, його доробок, радше, слугує певним інтелектуальним тлом, про яке згадується в дисертації, проте немає глибокого аналізу його концепцій, які стосуються саме проблематики цієї роботи. Філософський спадок цього оригінального богослова, на наше переконання, заслуговував більш широкого розкриття у дисертаційній роботі.

По-третє, доцільно було також звернутися до останньої прижиттєвої книги Івана Павла II «Пам'ять та ідентичність. Бесіди на зламі тисячоліть» (2005), яка значно посилила б аргументацію дисертанта.

По-четверте, у підрозділі 2.1 «Е. Левінас і його Інший: етична вимога для культури присутності» звернено увагу на т. зв. «час надії» як час справ, що

перевищує порядок людського життя. Тут цілком доречним було б скористатися глибоким богословським осмисленням проблеми надії в енцикліці папи Бенедикта XVI «*Spe Salvi*» (2007), де понтифік аналізує роль надії у християнському вченні та простежує її трансформацію впродовж історії.

По-п'яте, на нашу думку, варто було більш докладно український контекст залучити в процесі аналізу поставленої мети і завдань роботи, ґрунтовніше розкрити в дисертаційному дослідженні, скажімо, трагедію Голодомору. Видається, що слід було б навіть окремий композиційно-структурний сегмент присвятити саме українській історії та реаліям крізь призму авторської євхаристійної антропології. Це додало б дисертаційному дослідженню практичної значущості.

По-шосте, у контексті практичного значення дисертаційної роботи слід було також відзначити важливість цієї проблематики для українського освітнього простору, а також у загальних висновках було б логічно системно й виразно представити євхаристійну антропологію в педагогічно-дидактичному аспекті, тим паче, що чимало цікавих пропозицій такого характеру зустрічається в рукописі дисертації, однак їх слід було чіткіше окреслити та систематизувати.

По-сьоме, стосовно стилю викладу роботи, то відзначимо, що в окремих її фрагментах він надто метафорично-символічний. Така «бароковість» індивідуального авторського стилю, звісно, представляє його самобутність, але інколи в мереживі художніх засобів складно імплікувати не лише філософський, а й богословський зміст. До того ж, у рукописі дисертаційної роботи мають місце повтори думок окремих авторів та граматичні неузгодженості.

Однак, представлені зауваження не знижують високої якості дисертаційної роботи Олександра Семеновича Філоненка та суттєво не впливають на його загальну позитивну оцінку, а лише спонукають до подальшої роботи за проблематикою дослідження.

Публікація монографії «Присутність Іншого і вдячність: контури євхаристійної антропології» (Харків, 2018), оприлюднення численних статей, зокрема англійською, італійською мовами, у фахових виданнях України та інших

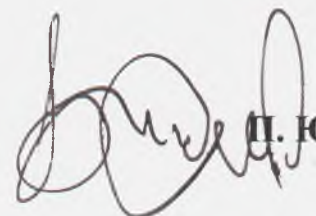
держав (25 статей у наукових фахових виданнях, із них 6 – в іноземних фахових виданнях, а також у 22 наукових працях, які додатково відображають наукові результати дисертації), участь у наукових конференціях свідчать про високий рівень апробації основних результатів дисертаційного дослідження. У публікаціях відображені основні положення дисертації, зокрема її новизни.

За своєю актуальністю, теоретичною та практичною значимістю, науковим і теоретичним рівнем, а також підходом у постановці й розв'язанні визначених проблем дисертаційна робота відповідає вимогам, що висувуються до докторських дисертацій. Рукопис дисертації й автореферат виконані на належному теоретико-методологічному рівні.

На основі викладеного вище вважаємо, що дисертація «Євхаристійна антропологія: критичний аналіз» Філоненка Олександра Семеновича, подана на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук за спеціальністю 09.00.14 – богослов'я, відповідає вимогам, закріпленим у п.п. 9, 10, 12, 13 і 14 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24 липня 2013 р. (із змінами та доповненнями, внесеними згідно постанови Кабінету Міністрів України № 656 від 19 серпня 2015 р., № 1159 від 30 грудня 2015 р. та № 567 від 27 липня 2016 р.), а її автор Філоненко Олександр Семенович заслуговує присудження наукового ступеня доктора філософських наук за спеціальністю 09.00.14 – богослов'я.

Офіційний опонент:

доктор філософських наук, професор,
академік-секретар Відділення вищої освіти
Національної академії педагогічних наук України

 П. Ю. Саух

Власноручний підпис
стверджує
Начальник загального відділу
Національної академії педагогічних
наук України

Саух П. Ю.
Собор/Кривонос С. О. /